

Н. Я. Кошкіна

**ФРАЗЕАЛАГІЧНАЯ НОРМА Ў ПАЧАТКОВЫ ПЕРЫЯД СТАНАЎЛЕННЯ
НОВАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;

koshkina.natalie@mail.ru;

наук. кір. – І. А. Гапоненка, д-р філал. навук, праф.

У беларускім мовазнаўстве фразеалагічны склад беларускай літаратурнай мовы – грунтоўна распрацаваны навуковы аб’ект. Асаблівасці фразем як спецыфічных моўных адзінак шматаспектна прааналізаваны ў шэрагу прац беларускіх навукоўцаў. Пры гэтым асноўная ўвага надаецца вывучэнню сучаснага стану беларускай фразеалагічнай сістэмы, а распрацоўкі дыяхранічнага характару з’яўляюцца фактычна адзінакавымі. Адпаведна такія даследчы кірунак па-ранейшаму застаецца актуальным. Асабліва запатрабаванымі з’яўляюцца даследаванні, якія праводзяцца не ў рамках традыцыйнай сістэмна-структурнай парадыгмы, а тыя, у якіх гістарычныя фразеалагічныя асаблівасці разглядаюцца з пазіцый нарматыўнасці, паколькі для функцыянавання моўнай сістэмы, як і любой сістэмна арганізаванай з’явы, надзвычай істотнымі з’яўляюцца такія характарыстыкі, як прынцыпы ўзаемаадносін паміж яе кампанентамі, спосаб сувязі з акаляючым асяроддзем, адпаведнасць пэўным функцыянальным патрабаванням. Таму невыпадкова, што сёння лінгвісты надаюць такую вялікую ўвагу разгляду паняцця *нормы* як стабілізуючага складніка ў сістэме мовы, які дапамагае захоўваць яе цэласнасць і агульнадаступнасць. Тэматыка артыкула знаходзіцца на стыку ўказаных навуковых кірункаў – у ім ажыццёўлена спроба абазначыць праблемнае поле даследавання фразеалагічнай нормы і выявіць яе спецыфіку ў новай беларускай літаратурнай мове на зыходным этапе моўнага фарміравання, а менавіта на пачатку XX ст.

Ключевые слова: фразеалагізм; фразеалагічная норма; кадыфікацыя; варыянтнасць; гістарычная фразеалогія.

Пры вывучэнні нормы аналізу падлягаюць такія аспекты, як вытокі нормы, яе віды, спецыфічныя адзнакі, у тым ліку іх неабходны і дастатковы набор, адметнасць нормы на розных моўных узроўнях, функцыі нормы, суадносіны паняццяў *норма/варыянтнасць*, *норма/кадыфікацыя* і інш. А паколькі мова згодна з сучаснымі лінгвістычнымі прынцыпамі разглядаецца не як статычная, а жывая з’ява, якая перманентна развіваецца, то ў асабліва актуальным шэрагу знаходзіцца вывучэнне нормы ў дыяхранічным аспекце. Сучасныя нормы неправамерна ацэньваюць без ведання нарматыўнага мінулага, бо, паводле сцверджанняў Р. В. Вінакура, «кожная сістэма ёсць

толькі відазмяненне той, што была раней, і папярэдня стадыя наступнай» і, адпаведна, аб'ектыўны аналіз любой сістэмнай часткі немагчымы, «пакуль не ўсвядомлены заканамерныя адносіны, што звязваюць яе з сумежнымі сістэмамі» (Р. В. Вінакур цытуецца паводле [1, с. 26]).

Вывучэнне гістарычнай фразеалогіі з пазіцый нарматыўнасці з'яўляецца няпростай задачай.

Па-першае, складанасці вынікаюць з самога аб'екта даследавання. Фразеалагізмы ў параўнанні са словам – своеасаблівыя адзінкі, якія знаходзяцца ў больш складаных суадносінах з агульнай сістэмай мовы. Яны з'яўляюцца шматграннымі моўнымі ўтварэннямі, складаюцца як мінімум з двух слоў, якія ў складзе фразем страчваюць сваю самастойнасць, перасэнсоўваюцца і ўтвараюць агульнае цэласнае, часцей за ўсё экспрэсіўнае, фразеалагічнае значэнне. Фразеалагізмы вызначаюцца таксама пастаянствам свайго складу (пры дапушчальнай варыянтнасці), непранікальнасцю структуры, устойлівасцю граматычнай будовы, замацаваным парадкам слоў [4]. Усе гэтыя асаблівасці неабходна ўлічваць пры вызначэнні фразеалагічнай нормы, якая «арганічна ўключае ў сябе параметры функцыянавання рознаўрусных элементаў, якія яе ўтвараюць, і выступае як складаная, шматаспектная, комплексная структура» [5, с. 73].

Па-другое, гаворачы пра фразеалагічную норму пэўнага перыяду, неабходна ўлічваць гістарычную зменлівасць паняцця нормы. На розных этапах моўнага развіцця яго сэнс можа вар'іравацца, а значыць нельга «ацэньваць адну норму ў параўнанні з другой. Кожную неабходна разглядаць у перыяд яе дзеяння» [2, с. 112]. Гістарычная (дыяхронная) фразеалогія адпаведна павінна зыходзіць не з сучасных уяўленняў аб норме і нарматыўнасці, а ўлічваць спецыфіку канкрэтнага гістарычнага перыяду.

У сучаснай фразеалагічнай навуцы паняцце фразеалагічнай *нормы* найчасцей карэлюе з паняццем *кадыфікацыя*, і фразеалагічнае ўжыванне ацэньваецца як нарматыўнае, калі вытрымліваецца нязменнасць фразеалагізма, яго ўзнаўленне ў пастаянным складзе, устойлівасць фразеалагічнай формы, захаванне стылістычнай афарбоўкі фразеаадзінкі. Адступленнем ад нормы лічыцца парушэнне гэтых характарыстык, што прыводзіць да разнастайных памылак. У працах, прысвечаных пытанням сучаснай фразеалагічнай нормы, падаецца больш ці менш разгорнуты пералік такіх памылак: некарэктнае ўжыванне фразеалагізма з-за няведання яго стылістычнай аднесенасці або спецыфікі кантэкстнага атачэння, нема-

тываванае пашырэнне фразеалагізма за кошт удакладняльных слоў або скарачэнне складу фразем у выніку пропуску кампанентаў і інш. [4].

У дачыненні да перыяду пачатку XX ст. такі падыход да вызначэння нарматыўнасці фразеаўжыванняў не можа быць прыменены, зыходзячы са спецыфікі тагачаснай нормы.

Паводле сцверджанняў даследчыкаў, «з усіх этапаў моўнага планавання (выбар нормы, кадыфікацыя, устанаўленне кадыфікаванай нормы, удасканаленне і далейшая распрацоўка) перыяд XIX – пачатку XX ст. у беларускай літаратурнай мове быў часам выбару нормы (normselection). Норма ў такой літаратурнай мове яшчэ не столькі выпрацоўвалася, колькі выяўлялася. <...> Норма беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. характарызавалася невысокім узроўнем абавязковасці і вялікай варыянтнай разнастайнасцю, што натуральна ва ўмовах адсутнасці нарматыўных кодэксаў і шырокай аўдыторыі карыстальнікаў нормы. Тагачасную норму мэтазгодна лічыць хутчэй *дыспазіцыйнай*, г. зн. такой, якая прапануе выбар з некалькіх варыянтаў» [1, с. 30].

Такі характар нарматыўнасці моўнай сістэмы цесна звязвае паняцце *нормы* з паняццем *варыянтнасці*. Для беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. гэтыя паняцці не проціпастаўляюцца, бо ў варыянтнасці выразна выступаў стан тагачаснага моўнага дынамічнага развіцця [3, с. 14] і «менавіта ў межах варыянтнага поля адбываліся найважнейшыя працэсы, звязаныя з пачатковым перыядам станаўлення і развіцця новай беларускай літаратурнай мовы, з выпрацоўкай функцыянальных стыляў і нацыянальных нормаў» [3, с. 3]. На этапе моўнага фарміравання варыянтнасць у фразеалагічнай сферы, як і ў мове ўвогуле, служыць сведчаннем пэўнага ўзроўню развіцця, а разнастайнасць фразеалагічных сродкаў выступае ў якасці своеасаблівага назапашвальнага фонду, на базе якога ў далейшым можа выпрацоўвацца фразеалагічная норма. Адпаведна менавіта вывучэнне варыянтных фразеалагічных намінацый дазваляе выявіць спецыфічныя адзнакі фразеалагічнай нормы на важным этапе моўна-гістарычнага развіцця.

Важнае пытанне пры вызначэнні спецыфікі фразеалагічнай нормы разглядаемага перыяду – гэта ўстанаўленне крыніц, у якіх норма магла б знайсці сваё праяўленне. Пры адсутнасці ў XIX – на пачатку XX ст. нарматыўных зводаў, такой крыніцай маглі служыць толькі пісьмовыя тэксты, апрацаваныя вядучымі пісьменнікамі або рэдактарамі. Лепшыя ўзоры такіх тэкстаў (прычым у розных відавых варыянтах – мастацкія, публіцыстычныя,

навукова-папулярныя) прадстаўлены на старонках аўтарытэтнага перыядычнага выдання пачатку XX ст. – газеты «Наша Ніва», якая адыграла выключную роллю ў станаўленні новай беларускай літаратурнай мовы. На сённяшні дзень нашаніўскі матэрыял лексікаграфічна апрацаваны ў «Слоўніку мовы „Нашай Нівы“ (1906–1915 гг.)» (т. 1–4). Слоўнік уключае багацейшы фразеалагічны матэрыял разглядаемага перыяду і сістэматызуе самыя разнастайныя тыпы фразеалагічных адзінак, г. зн. максімальна аб’ектыўна адлюстроўвае склад фразеалогіі пачатку XX ст. Змешчаны ў ім фразеалагічны матэрыял можа даць уяўленне аб ступені распаўсюджанасці таго ці іншага фразеалагічнага варыянта. Гэта ў сваю чаргу дазваляе выявіць вядучыя варыянты, бо прэстыжнасць таго ці іншага варыянту прадвызначаецца яго ўжывальнасцю [1, с. 30]. А аналіз шырокага блоку такіх пераважаючых варыянтаў можа стаць асновай для ўстанаўлення фразеалагічнай нормы.

Такім чынам, можна канстатаваць, што вызначэнне фразеалагічнай нормы ў данарматыўны перыяд – складаная, але вырашальная задача. Яе распрацоўка можа быць важкім укладам ў агульную тэорыю нормы і ў гісторыю літаратурнай мовы, бо норма з’яўляецца асноўным паказчыкам літаратурнай мовы, а эвалюцыя літаратурнай мовы – гэта фактычна змена яе нормаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Гапоненка І. А. Спецыфіка нормы беларускай літаратурнай мовы XIX–пачатку XX ст. // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2013. № 3. С. 25–32.
2. Йонке Л. Проблематика нормы хорватского литературного языка в синхронном и диахронном аспектах // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. Москва, 1976. С. 107–116.
3. Мова “Нашай Нівы” (1906–1915). Варыянтнасць. Сінанімія. / Пад рэд. д-ра філ. навук, праф. В. П. Лемцюговай. Мінск : Беларуская навука, 2005.
4. Северская О. И. Фразеология: история и норма. URL: https://rus.1sept.ru/view_article.php?ID=201001102 (дата обращения: 3.05.2021).
5. Хакимова Е. М. О нормах в сфере фразеологии // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». 2013. Том 10. № 1. С. 72–78. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-normah-v-sfere-frazeologii/viewer> (дата обращения: 3.05.2021).